

ZDENKA DUKAT - IVAN MIRNIK

*Arheološki muzej u Zagrebu*ETRUŠČANSKI I UMBRIJSKI NOVCI
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU

UDK 737.1(=919.94)"-3/-2"

Izvorni znanstveni rad

Autori opisuju trideset primjeraka, uglavnom teškog lijevanog novca koji je tijekom 4. i 3. st. p. n. e. bio u opticaju u srednjoj Italiji. Devetnaest je primjeraka iz Etrurije (uključivši tu grad Volterru i novac kovan u ime PEITHE), a jedanaest komada pripada Umbriji, napose njenim gradovima Riminiju, Gubbiju i Todiju. Najveći dio ovog rijetkog materijala dospio je u Numizmatičku zbirku Arheološkog muzeja u Zagrebu s evropskog tržišta potkraj 19. i početkom 20. stoljeća.

Prvi se etruščanski novac pojavljuje u prvoj polovici 5. st. p. n. e. na području oko gradova Populonije i Vulcija.¹ Prema tehnici izradbe, obično se razlikuju dvije glavne serije etruščanskog novca: kovana i lijevana. Kovana serija poznaje i srebrni i brončani novac; lijevani je novac uvijek od bronce. U zagrebačkoj Numizmatičkoj zbirci su dobro zastupljene obje serije, s tom razlikom da ne posjedujemo vanredno rijetki srebrni novac. U svakom slučaju, etruščanski i umbrijski novac u Zagrebu dostojno može ilustrirati ovu specifičnu numizmatičku zonu, koja se po tradiciji, usprkos njenim jakim vezama s teškim italjskim odnosno rimskim novcem, ubraja u grčku numizmatiku. Opisani se primjerci mogu datirati u vrijeme od 4. pa sve do kraja 3. st. p. n. e.

Od etruščanskog novca *in genere* iz 4. na 3. st. p. n. e. zastupljene su tri serije *aes grave*: teška serija s kotačem na obje strane (*sextans*, katalog br. 1; *uncia*, kat. br. 2–3); teška serija s kotačem i kraterom (*sextans*, kat. br. 4), kao i lagana serija s kotačem i sidrom (*uncia*, kat. br. 5). Grad *Velathri*, kasnije pod Rimom *Volaterrae*,

¹ R. S. Poole. A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Italy. London 1873. .1 sqq; M. Cristofani ed. Dizionario della civiltà etrusca. Firenze 1985, 176–180; cf. također: *AJN* 22, suppl. 19716; A Survey of Nu-

mismatic Research 1972–1977, 11–14; U. Westermark. Italy and Sicily: The Hellenistic Period. A Survey of Numismatic Research 1976–1964, I, London 1986, 12–13.

predstavljen je s dvije serije iz 3. st. pr. n. e.: s teškom serijom bez likova na reversu (*sextans*, kat. br. 6; *uncia*, kat. br. 7), kao i serija s buzdovanom na naličju (*triens*, kat. br. 8; *quadrans*, kat. br. 9—11; *sextans*, kat. br. 12; *uncia*, kat. br. 13). Tu je i više primjeraka kovanog brončanog novca,² koji se nekada pripisivao gradu *Peithesa*,³ kako glasi natpis na nekim primjercima, dok se danas etruskolozi više priklanjaju pretpostavci da bi *Peithesa* bio genitivni oblik od *Peithe*, po svoj prilici vođe plaćeničkih četa u vrijeme kasnog 3. st. p. n. e.⁴ U zagrebačkoj Numizmatičkoj zbirci postoji šest komada koje, *per analogiam*, pošto ne nose natpis, obično ubrajaju u serije *Peithese* (kat. br. 14—19), od kojih se nekoliko može ubrojiti u tešku seriju s kotačem i dvostrukom sjekirom (*uncia*, kat. br. 15—17).

Umbria je također dosta dobro zastupljena u zagrebačkoj Numizmatičkoj zbirci, u kojoj se nalazi jedan teški ovalni komad (kat. br. 20), te novac gradova *Ariminum*, današnjeg Riminija (*uncia*, kat. br. 21), *Iguvium*, današnjeg Gubbija, i *Tuder*, današnjeg Todija. Novac Iguvija predstavljen je s dvije serije: serijom sa suncem (*sextans*, kat. br. 22) i serijom s rogom obilja (*uncia*, kat. br. 23), a od Tudara imademo nekoliko značajnih komada reducirane lijevane serije (*semis*, kat. br. 24; *triens*, kat. br. 25—26; *quadrans*, kat. br. 27—28; *sextans*, kat. br. 29 i *uncia*, kat. br. 30), te kovani primjerak nastao oko god. 260 (br. 31).

Dio primjeraka koji se čuvaju u zagrebačkoj Numizmatičkoj zbirci poznat je u znanstvenom svijetu, dijelom još iz aukcijskih kataloga s početka 20. stoljeća, a nekoliko je umbrijskih komada objavio Haeberlin⁵ u svom kapitalnom djelu o *aes grave* Italije (kat. br. 20, 23—24, 28—30). Velika količina *aes grave* prispjela je u Numizmatičku zbirku zagrebačkog Arheološkog muzeja zaslugom njegovog nekadašnjeg upravitelja J. Brunšmida, koji je sustavnim odabiranjem i sabiranjem po cijeloj Europi upotpunjavao primjerke serija koje su se bile pojavile u Mazinskoj u drugim ostavama sličnog sadržaja. Kako se iz kataloga može ustanoviti, veliki postotak materijala nabavljen je u Amsterdamu, Bruxellesu, Frankfurtu, Genovi, Leipzigu, Milanu, Miinchenu i Rimu kod renomiranih tvrtki. Četiri su primjerka još iz stare muzejske zbirke iz prve polovice 19 st. (kat. br. 14, 23, 30, 31), dok jedan jedini (kat. br. 15 — *Peithesa*) lokalni nalaz iz rijeke Kupe kod Siska, nabavljen za muzej god. 1925.

* R. S. Poole, o. c. p. 13; *Beschreibung der antiken Münzen, Königliche Museen zu Berlin*, H1/1, Berlin 1894, p. 45.

¹ o. c. pp. 36—36.

* M. Cristofani, o. c. p. 178.

" E. J. Haeberlin, *Aes grave, das Schtoergeld Roms und Mittele Italiens*, Frankfurt a.M. 1910.

KATALOG
ETRURIA

1. *Aes grave* (teška serija) s kotačem na obje strane
Av: kotač sa četiri žbice, između tri dvije točke
Rv: kotač sa četiri žbice, između dvije dvije točke
Inv. br. 6749; vel. 31 X 33 mm; tež: 25,52 g
Sextans, lijevana bronca; Haeb. str. 256, T. 85, 14–16; kupljen 1911. g. R. Ratto, Milano.
2. *Aes grave* (teška serija) s kotačem na obje strane
Av: kotač sa četiri žbice
Rv: kotač sa četiri žbice
Inv. br. 6750; 25 X 27 mm; 11,40 g
Uncia, lijevana bronca; Haeb. p. 256, T. 85, 16–17; kupljen 1911. g. Rodolfo Ratto, Milano.
3. Isto kao br. 2
Inv. br. 6986; 25X 27 mm; 12,67 g
Uncia, lijevana bronca; Haeb. p. 256, T. 85, 16–17; kupljen 1912. g. aukcija R. Ratto, Milano.
4. *Aes grave* (teška serija) s kotačem i kraterom
Av: kotač sa četiri žbice
Rv: krater s dvije kratke drške; dolje lijevo i desno dvije točke; okolo dvostruka kružnica
Inv. br. 6987; 32 X 34 mm; 25,70 g
Sextans, lijevana bronca; Haeb. p. 259, T. 86, 11–14; kupljen 1912. g. Aukcija R. Ratto, Milano.
5. *Aes grave* (lagana serija) s kotačem i sidrom
Av: kotač sa četiri žbice
Rv: sidro s kolutom gore; dolje lijevo točka; okolo kružnica
Inv. br. 6988; 26 mm; 15,45 g
Uncia, lijevana bronca; Haeb. p. 268, T. 89, 12; kupljen 1912. g., Aukcija R. Ratto, Milano.
6. *Volaterrae, aes grave* (teška serija) bez lika na reversu
Av: golobrada dvostruka muška glava s plosnatim petasom
Rv: u sredini dvije točke, okolo *VELATHRI*
Sextans, lijevana bronca; kovnica Velathri, 30X32 mm; 20,98 g. f Inv. br. 6984
Haeb. p. 244, T. 82, 12–13; kupljen 1912. g. Aukcija R. Ratto, Milano.
7. *Volaterrae, aes grave* bez lika na reversu
Av: dvostruka golobrada muška glava s plosnatim petasom
Rv: u sredini jedna točka, okolo *VELATHRI*
Inv. br. 6985; 24 X 25 mm; 13,77 g, f
Uncia, lijevana bronca, kovnica Velathri; Haeb. p. 244, T. 82, 14; kupljen 1912. g., Aukcija R. Ratto, Milano.

8. *Volaterrae, aes grave* s buzdovanom na reversu
Av: dvostruka golobrada muška glava s plosnatim, gore zašiljenim petasom
Rv: buzdovan između četiri točke, okolo *VELATHRI*
Inv. br. 5747; 39 X 42 mm; 45,88 g, f
Triens, lijevana bronca, kovnica *Velathri*; Haeb. p. 247, T. 84, 4—5; kupljen 1908. g., Ad. Hess Nachf. Frankfurt.
9. *Volaterrae, aes grave* s buzdovanom na reversu
Av: dvostruka golobrada muška glava s plosnatim, gore zašiljenim petasom
Rv: buzdovan između tri točke, okolo *VELATHRI*
Inv. br. 4473; 34 X 37 mm; 32,48 g
Quadrans, lijevana bronca, kovnica *Velathri*; Haeb. p. 247, T. 84, 6—7; kupljen 1905. g., aukcija A. Widter, Frankfurt.
10. Isto kao br. 9.
Inv. br. 5748; 35 X 37 mm; 29,29 g, f
Quadrans, lijevana bronca, kovnica *Velathri*; Haeb. p. 247, T. 84, 6—7; kupljen 1908. g., Ad. Hess Nachf. Frankfurt.
11. Isto kao br. 9
Inv. br. 6051; 36 X 40 mm; 40 g.
Quadrans, lijevana bronca, kovnica *Velathri*; Haeb. p. 247, T. 84, 6—7; kupljen 1909. g. Leo Hamburger, Frankfurt.
12. *Volaterrae, aes grave*, serija s buzdovanom na reversu
Av: dvostruka golobrada muška glava s plosnatim, gore zašiljenim petasom
Rv: buzdovan između dvije točke, okolo *VELATHRI*
Inv. br. 6751; 30 X 33 mm; 22,82 g, f
Sextans, lijevana bronca, kovnica *Velathri*; Haeb. p. 248, T. 84, 8—9; kupljen 1911. g., Rodolfo Ratto, Milano.
13. *Volaterrae, aes grave*, serija s buzdovanom na reversu
Av: dvostruka golobrada muška glava s plosnatim, gore zašiljenim petasom
Rv: buzdovan, lijevo točka, okolo *VELATHRI*
Inv. br. 6983; 25 X 28 mm; 14,85 g
Uncia, lijevana bronca, kovnica *Velathri*; Haeb. p. 249, T. 84, 10; kupljen 1912. g., Aukcija R. Ratto, Milano.
14. *Etruria, incerta (Peithesa?)*, teška serija s kotačem i *bipennis-om*
Av: kotač sa 6 žbica, između dvije točka
Rv: dvostruka sjekira bez držala, lijevo točka, desno polumjesec
Inv. br. 8865; 22,5 mm; 6,32 g
Uncia, kovana bronca; Berlin. Cat. **III/1**, 45, 7; Haeb. p. 262; Garr. T. LXXVII, 12; nađen u Sisku u Kupi, kupljen g. 1925.
15. Isto kao br. 14
Inv. br. 6061; 21 mm; 8,11 g
Uncia, kovana bronca; Berlin. Cat. **IH/1**, 45, 7; Haeb. p. 262; Garr. T. LXXVII, 12; kupljen 1909. g., aukcija de Bethune (Ch. Dupriez), Bruxelles.

16. Slično kao br. 15, na Rv. točka i V
Zbirka Benko Horvat — inv. br. 8928; 22 X 24 mm; 7,14 g
Uncia, kovana bronca; Berlin. Cat. III/1, 45, 12 si.; Haeb. p. 262; Garr. T. LXXVI, 13; kupljen 1907. g. u Firenzi; za Muzej kupljen 1928. g.
17. *Peithesa*
Av: glava Hermesa sa krilatim petasom nadesno
Rv: Sova nadesno
Inv. br. 630; 14 mm; 2,36 g, f
Berlin. Cat. III/1, p. 35, n. 4; stara muzejska zbirka.
18. *Etruria incerta (Peithesa?)*
Av: glava mladog Herakla s lavljom kožom nadesno
Rv: pas u skoku nalijevo, ispod polumjesec
Inv. br. 6374; 15 mm; 1,85 g ->
Kovana bronca; Berlin. Cat. III/1, 48, 28; kupljen 1910. g., aukcija J. Schulman, Amsterdam.
19. *Peithesa*
Av: glava Apolona s lovorvijencem i tobolcem na zatiljku nadesno, ispod brade <
Rv: sova nadesno, do nogu <
Inv. br. 6060; 15 X 16 mm; 2,56, l
Kovana bronca; Berlin. Cat. III/1, 35, 5; aukcija de Bethune (Dupriez), Bruxelles. 1909. g.

UMBRIA

20. Ovalni novac
Av: kijača
Rv: dvije točke
Inv. br. 5746; 23 X 33,5 mm; 30,70 g
Sextans, lijevana bronca; Haeb. p. 237, 57, T. 81, 39; kupljen 1908. g., R. Ratto, Genova.
21. *Ariminum, aes grave*
Av: glava senonskog Gala sa šiljatom bradom i *torques-om* oko vrata nadesno
Rv: *rostrum tridens* nadesno, lijevo točka
Inv. br. 6990; 29,5 X 34 mm; 29,12 g, f
Uncia, lijevana bronca; Haeb. p. 217, 32; kupljen 1912. g., aukcija R. Ratto, Milano.
22. *Iguvium, aes grave*, sunčana serija
Av: palmina grana na uzdignutom disku
Rv: dvije točke na uzdignutom disku
Inv. br. 6989; 30,5 X 34 mm; 28,86 g
Seztans, lijevana bronca; Haeb. p. 221, T. 78, 14—15; kupljen 1912. g., aukcija R. Ratto, Milano.

23. *Iguvium, aes grave*, serija s rogom obilja
Av: rog obilja, unutra točka
Rv: grozd na uzvišenom disku
Inv. br. 607; 24 X 26 mm; 15,97 g
Uncia, lijevana bronca; Haeb. p. 224, 8, T. 79, 10—11; Garr. T. LVIII, 5; stara muzejska zbirka.
24. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Av: pas koji spava, pred glavom polumjesec i TVT[
Rv: lira, lijevo u polju polumjesec
Inv. br. 608; 32 X 34 mm; 40,90 g
Semis, lijevana bronca; Haeb. p. 230, 47, T. 81, 10—14; Garr. T. LVI, 3 slično; kupljen 1898. g., Zschiesche — Köder, Leipzig.
25. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Av: desnica omotana *cestus-om* gledana odozgo, četiri točke (lijevo i desno po dvije)
Rv: dvije kijače prema gore, četiri točke (lijevo i desno po dvije), između kijača [TVTE]RE
Inv. br. 1239; 29,5 X 30,5 mm; 31,06 g, f
Triens, lijevana bronca; Haeb. pp. 231-2, T. 81, 15—18; kupljen 1913. g., aukcija A. Oertel, (A. Cahn, Frankfurt).
26. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Isto kao br. 25
Inv. br. 4474; 28 X 30 mm; 26,75 g, f
Triens, lijevana bronca; Haeb. p. 231, 43; Berlin. Cat. III/1, 9, 14; kupljen 1904. g., aukcija Dr. Jacob Hirsch, Miinchen.
27. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Av: žaba između tri točke, gledana odozgo (točke izlizane)
Rv: sidro sa karikom na gornjem i donjem kraju, u polju lijevo [TV], desno tri točke
Inv. br. 5758; 26 X 27 mm; 15,27 g ->
Quadrans, lijevana bronca; Haeb. p. 232, T. 81, 19—22; kupljen 1908. g., aukcija L. Matteotti, Genova.
28. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Isto kao br. 27
Inv. br. 6053; 27 X 30 mm; 22,05 g, f
Quadrans, lijevana bronca; Haeb. p. 232, 27, T 81/ 19—22; kupljen 1909. g., L. Hamburger, Frankfurt, Cat. 1900, 49.
28. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Isto kao br. 27
Inv. br. 6053; 27 X 30 mm; 22,04 g, f
Quadrans, lijevana bronca; Haeb. p. 232, 27, T 81/ 19—22; kupljen 1909. g., L. Hamburger, Frankfurt, Cat. 1900, 49.

29. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Av: cikada između dvije točke
Rv: ukrašeni trozub, desno TV, lijevo dvije točke
Inv. br. 609; 22 X 23 mm; 11,75 g
Sextans, lijevana bronca; Haeb. p. 234, 91 T 81/ 24—26; Garr. T LVI, 9; kupljen 1899. g., aukcija Nuvolari, Rim.
30. *Tuder, aes grave*, reducirana serija
Av: posuda sa dvije visoke ručke, unutar kružnice
Rv: okomit šiljak koplja
Inv. br. 610; 19 mm; 7,53 g
Unda, lijevana bronca; Haeb. p. 235, 76, T/81, 27—28; Berlin. Cat IH/1, 10, 27—30; stara muzejska zbirka.
31. *Tuder, kovana serija*, oko 260. g. p. n. e.
Av: bradata glava Silena ovjenčana bršljanom nadesno; biserna kružnica
Ev: orao raširenih krila nalijevo *TVTEDE*
Inv. br. 631; 16 X 17 mm; 3,40 g ->
Kovana bronca; Berlin. Cat. IH/1, 50, 1—4; Garr. T. LXXV, 17; BMC, Italy, 39, 1—5; stara muzejska zbirka.

LITERATURA

- Berlin. Cat. — Beschreibung der antike Miinzen, Königliche Museen zu Berlin, Berlin 1894.
- Garr. — Raffaele Garruci, *Le monete dell'Italia antica raccolta generale*, Roma 1885.
- Haeb. — E. J. Haeblerlin, *Aes grave, das Schwergeld Roms und Mittelitaliens*, Frankfurt a. M., 1910.

OPIS TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

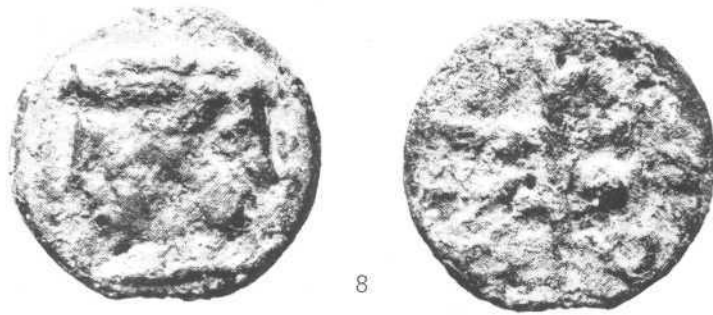
Table 1—4. Brojevi na tablama odgovaraju brojevima kataloga.
Plates 1—4. Plate numbers correspond to those of the Catalogue.

SUMMARY

ETRUSCAN AND UMBRIAN COINS FROM THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM
IN ZAGREB

Thirty-odd coins of Etruria and Umbria from the Numismatic collection of the Archaeological Museum in Zagreb came to this museum mostly from various auctions or dealers in Amsterdam, Brussels, Frankfurt, Genoa, Leipzig, Milan, Munich and Rome. Three of the specimens already formed part of the old collection of the former National Museum in Zagreb (Cat. Nos. 14, 23, 30), while only one (Cat. No. 15 — *Peithesa*) is a local find from the river Kupa near Sisak (*Siscia*) from the year 1925. *Etruria in genere* is represented by five specimens, *Volterrae* by nine, and the supposed *Peithe* coins by six further bronze, but struck coins, while the rest are of cast bronze. Umbrian coins are well represented by one oval coin, *Ariminum* by one *uncia*, *Iguvium* by two specimens, Tuder by eight further *aes grave* pieces of various series and various denominations. Some of the coins described are already known in the literature, either from various dealers' auction catalogues, or from the capital work on *aes grave* published by Haebler in 1910. Thus the Zagreb Collection owns a small collection which quite well illustrates this specific monetary zone of Central Italy in course of the 4th and 3rd cents. B. C.

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31